

Ще раз про так звану монету Федора

Ростислав Саввов (Хмельницький)

Останнім часом привертає до себе увагу дискусія, що розгорнулася навколо так званої монети Федора [1–4]. Цю середньовічну монету, як припускають, карбував у Подільському князівстві, що існувало на українських землях у другій половині XIV — початку XV ст., князь Федір Корятювич (1386/8–1394). Хоча монета Федора відома давно, особливий інтерес до неї з'явився після відкриття в 2004 р. інших монет Подільського князівства — півгрошів попередника Федора — Костянтина Корятювича (1380/2–1388/91).

Унікальна аж до самого останнього часу, ця монета була виявлена у складі великого скарбу монет кінця XIV ст. (більше як 1000 шт., в основному монети київського князя Володимира Ольгердовича), знайденого в 1911 р. поблизу Києва у Сосниці. Хоча перші повідомлення про сосницький скарб з'явилися ще в 1925 р., про наявність у ньому монети Федора стало відомо лише після публікації повного складу скарбу в 1970 р. М. Котляром [5]. На той момент цю анепіграфічну монету було опубліковано як невизначену, після чого на неї тривалий час не звертали уваги. Лише в 1994 р. литовські нумізмати Е. Іванаускас та М. Балчус представили атрибуцію монети Федора, що ґрунтувалася на подібності знака на реверсі монети у вигляді літери «М», з середини якої проростає подвійний

хрест з розсіченими кінцями, до особистого князівського знака Федора [6]. Певною мірою приналежність монети до подільського карбування підтримала поява у 2008 р. півгроша Костянтина нового іконографічного типу. Один з елементів зображень цього півгроша — корона виявилася практично тотожною за формою й розмірами такої самій короні з монети Федора [7]. І все-таки, незважаючи на такий розвиток подій, монета Федора залишалася до останнього часу дещо сумнівною. Адже і дотепер, незважаючи на зусилля дослідників, зображення й символи монети в цілому не отримали задовільного тлумачення, також потрібно взяти до уваги ту обставину, що монета Федора довгий час була відома лише в єдиному екземплярі, обставини появи якого залишаються до кінця не з'ясованими*.

Недавно, в 2009 р., став відомий ще один екземпляр монети Федора [8]. За попередніми даними, зібраними автором, він також походить з України**. Поява ще одного екземпляра й втрата монетою Федора своєї сумнівної унікальності надає гарний привід для уважнішого розгляду цієї монети. Ці білонові монети є типовими розмінними монетами кінця XIV ст. Невеликі розміри монети (діаметр 12–14 мм) зумовили відсутність розгорнутих написів і складних зображень. Вага нової

монети (0,22 г) близька до ваги сосницького екземпляра (0,3 г). Виходячи із вмісту чистого срібла (проба металу сосницької монети, що зберігається в Національному музеї історії України (НМІУ) — 600) на подільський високопробний півгріш вагою близько одного грама мало було йти, швидше за все, чотири — шість таких монет.

Попереднє вивчення подільських півгрошів Костянтина показало, що вони карбувалися за стопою сучасних їм галицько-руських грошиків сусіднього Львова, в основі якої лежав празький гріш [9]. Вміст чистого срібла у празьких грошах у другій половині XIV ст. поступово падав, відповідно падав він і в галицько-руських грошиках. Дослідження значної кількості галицько-руських грошиків А. Крижанівським показало, що вміст чистого срібла в них у 80-х роках XIV ст. теж повільно мінявся з 1,02 до 0,97 г [10]. У 1389–1394 рр., якраз в часи правління Федора в Подільському князівстві, процес падіння прискорився, і вміст срібла у галицько-руських грошиках різко зменшився до 0,75–0,70 г. Це саме простежується і для подільських півгрошів. Однак скористатися цією інформацією для визначення часу карбування монети Федора, подібно до півгрошу Костянтина, на жаль не можливо. Адже у Львові роздрібний денарій карбували з міді. Усе ж таки можна зробити оцінку часу карбування монети Федора з урахуванням у ній відносно великої кількості чистого срібла — 0,132–0,18 г. та тієї обставини, що реальний вміст чистого срібла в розмінних

*Відомо, що сосницький скарб після його знахідки був розпоршений серед збирачів. Надалі він був зібраний до 1925 р. зусиллями відомого українського нумізмата В. Шугаєвського. Однак у державні установи скарб потрапив лише в 1966 р. і через приватну особу [5, с. 89]. При таких обставинах не можна виключити, що в процесі збору й збереження скарбу до його складу могли потрапити монети випадкового походження із приватних зібрань. Особливо взявши до уваги ту обставину, що до його збору бути причетне сумно відоме ГПУ.

**Автор буде вдячний за будь-яку додаткову інформацію, відому читачам щодо появи нової монети — місце знахідки, супутній матеріал, тощо.

Відомі сьогодні екземпляри монети Федора:
1 — із сосницького скарбу (НМІУ);
2 — з каталогу литовських монет.

1

2

монетах завжди був меншим номінального. Така оцінка показує, що час карбування монети Федора слід віднести до 80-х років XIV ст. Справедливість такого датування подільського денарія підтверджується його порівнянням з срібними денаріями Польщі. Найбільш близькими за вмістом срібла до подільської монети є денарії часів Людовика Угорського (1370–1382), що мали при розрахунковій вазі у 0,35 г та 375 пробі приблизно 0,13 г чистого срібла. Слід підкреслити, що надалі після Людовика, при Ядвізі (1384–1386) та Владиславів-Ягайлі (1386–1434) вміст срібла у польських денаріях різко зменшився до 0,08 та 0,05 г [11, 12].

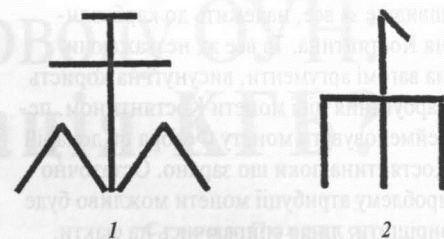
Як показало вивчення нового екземпляра монети Федора, він був відкарбований тими самими штемпелями, що й сонницький, і має такий самий своєрідний дефект лицьового й зворотного боку — «перебивання» негативних зображень з протилежних боків монети. Цей рельєф, накладаючись на зображення, сформовані штемпелями, створює складну картину деформації поверхні монети. Внаслідок наявності цих викривлень, що утруднюють сприйняття, раніше було висунуто кілька версій інтерпретації зображень на боці умовно прийнятих за аверс монети Федора. Зокрема, на ньому під короною вбачалися голова правителя, готичні літери «С» й «О» або «С» й «D», в іншому варіанті «D» й «P» і навіть рослина [1–3, 5, 6, 13]. У попередній роботі автора було достатньо переконливо доведено на основі досліджень монети НМІУ, що під короною зображені літери «С» й «О». Орієнтація перебитих зображень на новій монеті інша порівняно з монетою із сонницького скарбу (карбування велося незв'язаними штемпелями). Завдяки цій обставині вивчення зображень нової монети дає можливість наразі з повною впевненістю остаточно зупинитися на раніше висунутій версії про розміщення на аверсі під короною літер «С» і «О».

Природно припустити, що абрєвіатура під короною, яка займає більшу частину поля в центрі монети, є ініціалами правителя — емітента монети. Однак усі спроби, як було показано раніше автором, будь-яким чином зв'язати її з Федором ні до чого не привели [1]. У той самий час в абрєвіатурі «СО» легко вбачати початок імені його старшого брата Костянтина. Уже висловлювався здогад, що обговорювані особливості оформлення монети Федора можуть пояснюватися спільним випуском цієї монети Костянтином і Федором або навіть

лише одним Костянтином [3]. Можливість спільного правління братів у Подільському князівстві наприкінці 80-х років XIV ст. підтверджується історичними джерелами, наприклад, їхньою спільною грамотою від 1388 р. бояринові Немирі [14, 15]. Слабким місцем припущення про спільний випуск монети братами Корятювичами є незвичне для іконографії монет того часу поєднання в цьому випадку різнорідних за своїм характером емблем правителів — коронованих ініціалів для Костянтина й особистого знака для Федора.

На думку автора, правдоподібнішим є припущення, що монету карбував одноосібно Костянтин. У цьому випадку іконографія монети Федора була б цілком стандартною — коронований ініціал правителя «СО» на аверсі поєднувався б на реверсі з його гербом, заміненим тут через малу площу монети на особистий знак зі спрощеною графікою. Карбування Костянтином розмінної монети виглядає цілком мотивовано. Вона могла б доповнити в грошовому обігу Поділля його високопробний півгріш. Однак у цьому випадку необхідно визнати, що штриховий знак на реверсі монети Федора належить Костянтину, а не Федору. У роботі А. Громико недавно було висунуто припущення про те, що даний знак був загальним для всіх братів Корятювичів, що й пояснює його використання Костянтином при карбуванні своїх монет [4]. Дійсно, відомо чимало прикладів з XIV–XV ст., часу становлення гербової системи в Україні, утворення гербів на основі особистих знаків. Однак, як відомо, князі Корятювичі як загальну родову емблему-герб обрали зображення Св. Юрія. До того ж, припущення про однаковий для всіх Корятювичів знак прямо суперечить наявним фактам. Відомий особистий знак ще одного Корятювича — молодшого брата Костянтина та Федора, Василя. Він, як показує порівняння, істотно відрізняється від знака Федора.

Зарисовка знака, що приписується Федору, разом зі знаком Василя, була виявлена польським істориком Й. Пузиною в 1930 р. у матеріалах ревізії (коротких описах документів-регєстах) 1565/7 р. польського коронного архіву [16]. Як зазначено в цих архівних матеріалах-нотатках Я. Замойського, який проводив ревізію, знак розміщався на печатці при неготованому листі-рекомендації для посланника Федора до Скиргайла*. Появу цього листа дослідники відносять до періоду часу, передуючого вигнанню в 1394 р. Федора Вітовтом з Поділля, і пов'язують зі спробами Федора заручитися підтримкою

Особисті знаки князів Корятювичів
(з архіву Я. Замойського):
1 — Федора;
2 — Василя (за Й. Пузиною)

в Скиргайла [17]. Відомі приклади плутанини й помилок в архівних матеріалах того часу, не можна виключити можливість плутанини між Костянтином і Федором й у цьому випадку. Варто зазначити, що особистий князівський знак Костянтина дотепер не відомий (не опублікований), хоча є зауваження О. Галецького, який теж працював з архівом Я. Замойського, що печатки всіх Корятювичів двобічні й мають, крім загального для всіх їх зображення Св. Юрія на одному боці, на іншому боці відмінні особисті штрихові знаки [18].

Також слід підкреслити, що знак на монеті трохи відрізняється від знака, представленого Й. Пузиною. На монеті зображено подвійний хрест, тоді як у знака з архіву верхня поперечина є наверхшам фігури. Крім того, кінці подвійного хреста з монети глибоко розсічені на відміну від знака з архіву, де немає навіть натяку на яке-небудь розсічення. Є приклади того часу особистих знаків близьких родичів, що відрізнялися лише незначними другорядними деталями. Наприклад, знаки на монетах київського князя Володимира Ольгердовича й печатках його синів Андрія й Олександра (Олелька) [19]. Наскільки істотні в цьому випадку відмінності в обговорюваних знаках Корятювичів і чи можуть вони свідчити про їхню різну приналежність (Костянтину чи Федору), поки що не ясно.

Отже, підсумовуючи викладене, можливо констатувати, що наразі після появи другого екземпляра монети Федора не залишається сумнівів відносно можливості карбування цієї роздрібної монети в Подільському князівстві. Також дослідження метрології, особливостей іконографії монети показують, що вона,

*У попередній роботі автора [1] було помилково зазначено, що знак Федора разом зі знаком Василя був виявлений в описах їхніх грамот від 1403 р. У дійсності, це повідомлення відноситься тільки до знака Василя.

швидше за все, належить до карбування Костянтина. Та все ж, незважаючи на вагомі аргументи, висунуті на користь карбування цієї монети Костянтином, перейменувати монету Федора на денарій Костянтина поки що зарано. Остаточну проблему атрибуції монети можливо буде вирішити, лише спираючись на факти. Таким міг би бути факт виявлення особистого знака Костянтина. Вочевидь, щоб розібратися у цій заплутаній ситуації, потрібні, в першу чергу, подальші пошуки в архівних матеріалах.

Список літератури

1. **Погорілець О., Саввов Р.** Про нові знахідки монет Подільського князівства // Нумізматика і фалеристика. — 2007. — № 4. — С. 31.
2. **Гулецькі Д., Грамыка А., Крываручка А.** Манеты Беларуси да 1707 года. — Мінськ, 2007. — С. 69–70.
3. **Шостопап А.** Чи карбував монети Федір Кориатович? // Нумізматика і фалеристика. — 2008. — № 1. — С. 7.
4. **Громыко А.** О подольских денариях Константина Кориатовича. // Банкаўскі веснік. — 2010. — № 3. — С. 69.
5. **Когляр Н. Ф.** Клад монет Владимира Ольгердовича. Нумизматика и эпиграфика, т. VIII, 1970. — С. 88–101.
6. **Е. Ivanauskas, M. Balčius** Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1587 iki 1495 metų. Vilnius, 1994. — S. 47.
7. **Шостопап А.** Монети XIV ст., карбувані на Поділлі // Нумізматика і фалеристика. — 2007. — № 3.

8. **Ivanauskas E.** Coins of Lithuania 1386–2009. — Vilnius, 2009. — p. 20.

9. **Погорілець О. Г., Саввов Р. В.** «Подольський полугрошок» и упоминания о нем в литовско-русских летописях // *Materialy z VIII Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej «Pieniadz – kapital – praca – wspolme dziedzictwo Europy».* — Warszawa, 2008. — S. 55.

10. **Крижанівський А.** Львівський монетний двір у XIV–XV століттях. — Львів, 2007. — С. 139.

11. **Kubjak S.** Monety pierwszych Jagiellonow (1386–1444). Wrocław, 1970. — S. 222.

12. **Gumowski M.** Monety polskie, Warszawa, 1924.

13. **Ivanauskas E., Douchis R.** Coins of Lithuania 1386–1707. — Vilnius, 1999. — P. 24.

14. **Молчановский Н. В.** Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. — Киев, 1885. — С. 201.

15. **Tegowski J.** Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w koncu XIV wieku // *Teki Krakowskie* 5, 1997. — S. 170.

16. **Puzyna J.** Korjat i Korjatowicze. // *Ateneum Wilenskie* R. VII — z. 3–4. Wilno, 1930. — S. 454.

17. **Kurtyka J.** Repertorium Podolskie, dokumenty do 1430 r. *Rocznik Przemyski*, T. XL, z. 4, Historia 2004. — S. 165.

18. **Halecki O.** Koriatowicze a przodkowie Holszanskich i Czartoryskich // *Miesięcznik Heraldyczny*, T. 6, 1939. — S. 88.

19. **Gumowski M.** Pieczęcie Książat Litewskich. *Ateneum Wilenskie*, 3–4. 1930. — Tab. IX № 63, 64.